

Kamila Pawełczyk-Dura

Archiwum Państwowe w Łodzi

Problemy opracowania akt miejskich na przykładzie akt miasta Pabianice

Streszczenie

Opracowanie należy do jednego z filarów działalności archiwalnej. Wspierają je wieloetapowe schematy przygotowania, przyjęte przepisy metodyczne i doświadczenie pokoleń archiwistów. Utrudnia natomiast charakter materiału aktowego, głównie sposób sporządzenia, właściwy dla danej epoki historycznej i drogi archiwizacji. Czynniki te uwydatniają opracowanie akt miejskich w ogóle i Akt miasta Pabianic w szczególności – interesujących z punktu metodyki konstruktów archiwalnych, którym poświęcono niniejszy tekst.

Abstract

Description is one of the pillars of archival activity. It is supported by the multi-stage schemes of description, the methodological rules and experience of generations of archivists. However, it is hampered by the nature of the records, mainly the manner of its preparation, specific to a given historical period and the way of archiving. These factors are emphasized in the description of municipal records in general and the Records of the town Pabianice in particular – methodologically interesting archival constructs that are the subject of this paper.

Słowa kluczowe: opracowanie materiałów archiwalnych, Akta miasta Pabianic

Keywords: description of archival materials, Records of the town Pabianice

* * *

Tradycyjny model, rozwijany w polskiej teorii i praktyce archiwalnej od lat międzywojennych ubiegłego stulecia, uwzględnia dwa podstawowe etapy opracowania: porządkowanie zespołu (zbioru) oraz sporządzanie inwentarza ze wstępem¹. Wyróżnione w ich ramach szczegółowe stadia i czynności kolejne przepisy wydawane przez naczelnych dyrektorów archiwów państwowych dostosowywały do typów dokumentacji i rodzajów zespołów. W zalecanych propozycjach metodycznych występują znaczne rozbieżności w liczbie proponowanych faz opracowania, nieuwzględnieniu czynności pośrednich lub ich rozbudowie, zmianie kolejności prac². Zmieniły je także warunki stosowania elektronicznych systemów informacji archiwalnych. W literaturze przedmiotu podkreśla się, że czynności właściwe związane z pracami porządkowo-inwentaryzacyjnymi winny poprzedzać studia wstępne, pogłębiane w trakcie dalszych prac nad zespołem. Ich część pierwszą w schemacie modelowym stanowią badania nad aktotwórcą, służące rekonstrukcji najważniejszych faktów z dziejów twórcy zespołu. Proponowane przez polską metodykę podejście naukowe jest elementarną pomocą przy rozstrzygnięciu bazowych problemów opracowania materiałów archiwalnych: granic ustrojowych i chronologicznych, stopnia złożoności zespołu, postępowania w przypadku powikłań wewnętrznych. Wreszcie zaś decyduje o wyborze porządku wewnętrznego w zespole³.

Metoda rekonstrukcji znajduje swe specyficzne odzwierciedlenie przy opracowaniu kancelaryjnych pozostałości działalności samorządu terytorialnego. Złożoność problemu związanego z aktami miejskimi uwzględniona została w wymienionym Zarządzeniu nr 6 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 27 marca 1970 r. Podkreślano w nim, że: „Akta miast uznaje się za ostatecznie zamknięte w 1944/45 r. i traktuje jako zespoły złożone, przyjmując dla każdego umowną nazwę *akta miasta X*”⁴, wskazując na zespoły łączące w sobie wyodrębnione cezurami czasowymi instytucje municypalne, różne pod względem przynależności ustrojowej i państwowej. Przekształcenia zachodzące w ich organizacji na przestrzeni wieków, wymuszone czynnikami zewnętrznymi, ukształtowały w zasadniczy sposób „miejską” pozostałość

¹ *Polski słownik archiwalny*, red. W. Maciejewska, Warszawa 1974, s. 58–59.

² W. Kwiatkowska, *Dorobek polskiej archiwistyki w zakresie metodyki opracowania zasobu archiwalnego*, Warszawa 2014, s. 61–64.

³ H. Robótka, *Opracowanie i opis archiwaliów. Podręcznik akademicki*, Toruń 2010, s. 62–64.

⁴ Zarządzenie nr 6 z 11 lutego 1970 r. w sprawie postępowania z aktami władz administracji państwowej I i II instancji oraz aktami organów samorządu terytorialnego, [w:] *Zbiór przepisów archiwalnych wydanych przez naczelnego dyrektora archiwów państwowych w latach 1952–2000, wybór i oprac. M. Tarakanowska, E. Rosowska*, Warszawa 2001, s. 372. Zob. też: J. Krochmal, *Akta miasta Przemyśla (1402–1944). Przewodnik po zespole archiwalnym*, t. 1, Przemyśl 1995, s. 147.

aktową. Biorąc pod uwagę zasłogi historyczne, oczywisty staje się fakt, że sztuczne konstrukty tych akt posiadają nazwę umowną, niewskazującą bezpośrednio twórcy zespołu.

Akta miasta Pabianic to w zasadzie archiwalne połączenie produkcji kancelaryjnej władz miejskich funkcjonujących w ramach Księstwa Warszawskiego, Królestwa Polskiego, odrodzonej II Rzeczypospolitej oraz ziem pod okupacją niemiecką. Municypalność jako najniższą jednostkę administracyjną podziału terytorialnego wprowadzono dekretem z 10 lutego 1809 r. dla urzędów w Warszawie, Poznaniu, Toruniu i Kaliszu, a w 1812 r. rozciągnięto na Kraków, Lublin i Sandomierz⁵. W mniejszych miastach Księstwa Warszawskiego dekretem z 23 lutego 1809 r. utworzono odrębną gminę z burmistrzem i pomagającymi mu ławnikami. Do obowiązków tego pierwszego należało ogłaszanie zarządzeń państwowych, pomoc w poborze ciężarów publicznych oraz załatwianie spraw wchodzących w zakres policji bezpieczeństwa i sanitarnej. Organem samorządowym ustanowiono radę municypalną złożoną z trzech do dziesięciu radców, w zależności od liczby mieszkańców, podejmującą decyzje dotyczące majątku gminy, lokalnych urzędzeń komunalnych, budżetu i podatków miejskich⁶.

Ustrój samorządu miejskiego podtrzymała Konstytucja Królestwa Polskiego z 27 listopada 1815 roku. Urząd Municypalny składał się z burmistrza i ławników, mianowanych na wniosek właściwej Komisji Wojewódzkiej przez Komisję Rządową Spraw Wewnętrznych i Policji⁷. W strukturze urzędu wydzielono wydziały administracji wewnętrznej, policji, wojska, skarbu i kas miejskich, na poziomie których realizowano interesy administracji i skarbu. Ukazem z 29 września (11 października) 1842 r. nazwę Urząd Municypalny zmieniono na Magistrat⁸. Zachowano wszelkie atrybuty dotychczasowych urzędów. W Pabianicach, należących do mniejszych miast Królestwa Polskiego, władzę sprawował nadal samodzielnie burmistrz wraz z ławnikami. Po powstaniu styczniowym nastąpiło ograniczanie kompetencji magistratów. Zlikwidowano samodzielność władz miejskich w kwestiach budżetowych, oświaty, dobroczynności i szpitalnictwa. Prerogatywy policyjne powierzono straży ziemskiej⁹, a ustawa z 19 (31 grudnia) 1866 r. o zarządzie gubernialnym

⁵ T. Maciejewski, *Historia administracji*, Warszawa 2002, s. 209–210.

⁶ *Dziennik Praw Księstwa Warszawskiego*, 1810, t. 1, nr 9, s. 227–235. Zob. też: W. Witkowski, *Historia administracji w Polsce 1764–1989*, Warszawa 2007, s. 115–116; M. Krzymkowski, *Status prawny urzędników Księstwa Warszawskiego*, Poznań 2004, s. 22–23.

⁷ Zbiór przepisów administracyjnych Królestwa Polskiego. Wydział Spraw Wewnętrznych i Duchowych. Cz. 1: Przepisy o miastach w ogólności oraz o własności i funduszach miejskich, t. 1, s. 21–23.

⁸ *Dziennik Praw Królestwa Polskiego* (dalej: DPKP), t. 30, s. 281–284.

⁹ Tamże, t. 66, s. 449–451.

i powiatowym w guberniach Królestwa Polskiego nadała organom administracji ogólnej dodatkowe uprawnienia w sprawach zarządu miejskiego¹⁰.

Formalną działalność samorządów miejskich w niepodległej Polsce regulował dekret Naczelnika Państwa z dnia 4 lutego 1919 roku. Dla obszaru dawnego zaboru rosyjskiego ciałem uchwałodawczym i kontrolnym ustanowiono wybieraną na trzyletnią kadencję radę miejską, zaś wykonawczym mianowano magistrat¹¹. W jego skład wchodził burmistrz (w miastach wydzielonych z powiatu – prezydent), zastępcy i ławnicy. Samorządowi miejskiemu nadano osobowość publicznoprawną. Nałożono na niego wykonawstwo zadań poruczonych, określonych ustawami, rozporządzeniami władz państwowych i umowami rządu z gminą oraz własnych¹². Instytucjonalne funkcjonowanie samorządu terytorialnego, kończące pierwszy etap budowy niepodległego państwa polskiego, stanowiła ustawa konstytucyjna z 21 marca 1921 r.¹³ Jej zapisy zaktualizowała ustawa z 23 marca 1933 r. o częściowej zmianie samorządu terytorialnego dla całego państwa. Mieszkańcy miast, z wyjątkiem województwa śląskiego, w drodze wyborów pięcioprymiotnikowych wyłaniali członków rady miejskiej, którym przewodniczył burmistrz (w większych miastach prezydent) bądź jego zastępcy. Organem wykonawczym Rady Miejskiej był zarząd miejski. Składał się on z burmistrza (prezydenta) i wiceburmistrza (wiceprezydenta) oraz ławników, których liczba zależna była od wielkości miasta¹⁴. W Pabianicach wybierano czter-

¹⁰ Tamże, s. 137.

¹¹ T. Maciejewski, dz. cyt., s. 274; W. Witkowski, dz. cyt., s. 342.

¹² Dziennik Praw Państwa Polskiego, 1919 nr 13 poz. 140. Do tych ostatnich należał w szczególności zarząd majątkiem gminnym, zakładanie i utrzymywanie miejskich dróg, mostów, placów, ulic, ogrodów i innych, piecza nad urządzeniami wodociągowymi i kanalizacyjnymi, opieka nad ubogimi, ochrona zdrowia publicznego, organizacja rzeźni i targowisk, aprowizacja ludności, popieranie lokalnego handlu, przemysłu i rzemiosła, troska o rozwój oświaty, a także dbałość o obyczajność.

¹³ Ryszard Szwed ocenił, że konstytucja marcowa zawierała postępowe poglądy dotyczące istoty i roli samorządu terytorialnego. Wyznaczyła mu niezwykle rozległy zakres działania, zapewniając także znaczną samodzielność prawną względem państwa. R. Szwed, *Samorząd terytorialny w drugiej Rzeczypospolitej (1918-1939). Zarys problematyki*, [w:] *Samorządowa Rzeczpospolita 1918-1939. Wybór rozpraw i artykułów*, Częstochowa 2002, s. 15. Zob. też: A. Bosiacki, *Od naturalizmu do etatyzmu. Doktryny samorządu terytorialnego Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 2006, s. 73-74; S. Wójcik, *Samorząd terytorialny w Polsce w XX wieku. Myśl samorządowa. Historia i współczesność*, Lublin 1999, s. 136-137.

¹⁴ Dziennik Ustaw z 1933 nr 35 poz. 294.

dziestu radnych oraz czterech ławników (10% ustawowej liczby radnych)¹⁵. Kadencja wszystkich organów miejskich trwała pięć lat¹⁶.

Rozwój polskiego samorządu terytorialnego przerwał wybuch II wojny światowej. Na mocy zarządzenia z 23 grudnia 1939 r., wprowadzającego ustawę gminną, struktury władz samorządowych w granicach tzw. Kraju Warty zreorganizowano na wzór systemu obowiązującego na terenie III Rzeszy¹⁷. Podstawową jednostkę organizacyjną okupacyjnego Zarządu Miejskiego w Pabianicach, przemianowanego na *Stadtverwaltung Pabianitz*, stanowiły zarządy (*Verwaltungen*)¹⁸. Władze okupacyjne zakończyły działalność w styczniu 1945 r.

Cezury chronologiczne i warunki historyczne funkcjonowania urzędów municypalnych wywierały przemożny wpływ na dokumentację przez nie wytworzoną. Dzieje zespołów akt miejskich, jak pokazuje analiza materiałów pabianickich, nasycone były ciągłymi przetasowaniami, niszczeniem przez czynniki naturalne, nieprawidłowym zabezpieczeniem, działaniami wojennymi, wreszcie zaś świadomą działalnością człowieka prowadzącą – niejednokrotnie – do ich destrukcji. Jeśli przyjmiemy, że pabianickie archiwum miejskie powstało prawdopodobnie pod koniec XVIII wieku, to do końca I wojny światowej jego zasób został dwukrotnie znacznie uszczuplony. Pierwszy raz w pożarze miasta w I połowie XIX wieku¹⁹, drugi – w okresie I wojny światowej²⁰. Straty są trudne do oszacowania, choć zachowane pomoce ewidencyjne wskazują braki co najmniej kilkuset jednostek archiwalnych z okresu kancelarii polskiej i rosyjskiej.

Wznowienie działalności w obszarze gromadzenia i przechowywania produkcji kancelaryjnej samorządu pabianickiego nastąpiło w 1918 r. Archiwum funkcjonowało, jako jednostka wydzielona w ramach registratury magistrackiej, do 1939 r.²¹ W obliczu konfliktu wojennego spakowane do skrzyń

¹⁵ Archiwum Państwowe w Łodzi (dalej: APŁ), Akta miasta Pabianic (dalej: AmP), Sprawy organizacyjne biur Magistratu i kontrola spraw załatwionych przez poszczególne komórki organizacyjne Magistratu, sygn. 3640. Zob. szczegółowo protokół z rewizji działalności finansowej i gospodarczej miasta Pabianic.

¹⁶ W. Witkowski, dz. cyt., s. 347–348.

¹⁷ Z. Janowicz, *Ustrój administracyjny ziem polskich wcielonych do Rzeszy Niemieckiej 1939–1945*, Poznań 1962, s. 101–102.

¹⁸ Archiwum Państwowe w Poznaniu, Namiestnik Rzeszy w Okręgu Kraju Warty – Poznań, sygn. 365, s. 7–15.

¹⁹ *Materiały do spisu instytucji i towarzystw naukowych w Polsce. Suplement do t. 7*, „Nauka Polska, 1930, R. 12, s. 49–50. Zob. też. A. Drakoniewicz, *Archiwum w Pabianicach – zarys dziejów i zasób aktowy*, referat naukowy wygłoszono na zebraniu naukowym Archiwum Państwowego w Łodzi w 1994 r.; APŁ, AmP, Skorowidz archiwum Magistratu, sygn. 612.

²⁰ *Materiały do spisu instytucji i towarzystw naukowych w Polsce...*, s. 50.

²¹ W pierwszych latach niepodległości podlegało Zarządowi Głównemu (APŁ, AmP, Księga protokołów posiedzeń Magistratu miasta Pabianic, sygn. 3460; tamże, Budżet

ważniejsze dokumenty pabianickie wywieziono samochodami ciężarowymi w kierunku Łodzi. Większość dokumentacji wytworzonej przez władze okupacyjne prawdopodobnie pod koniec 1944 lub na początku 1945 r. spalono²².

Rzutujące na opracowanie archiwalne problemy podziałów zespołu – kolejnego czynnika jego stanu zachowania – ilustrują dzieje analizowanego zespołu w Polsce Ludowej. Po zakończeniu II wojny światowej akta miasta Pabianic rozpoczęły kolejną peregrynację, tym razem rozdzielone pod kątem aktotwórców. Uratowane archiwalia pabianickich Urzędu Muncypalnego i Magistratu przywieziono 12 października 1949 r. do Archiwum Miejskiego w Łodzi²³. Po przekształceniu placówki łódzkiej w Wojewódzkie Archiwum Państwowe i usankcjonowaniu jej struktur terenowych²⁴ materiały zdeponowano zarówno w Łodzi, jak też w nowo powstałym Powiatowym Archiwum Państwowym w Pabianicach²⁵. Z ksiąg ławniczo-radzieckich, w liczbie 6 wolumenów, sformowano zespół nr 847 Archiwum miasta Pabianic i wpisano do ewidencji Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Łodzi²⁶. Dokumentację muncypalną z lat 1804–1914 przejęto do Oddziału III Akt Miejskich i Samorządowych Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Łodzi²⁷. Wpisany do zasobu zespół nr 192²⁸ Urząd Muncypalny miasta Pabianic składał się z 2950 j.a. i mierzył

Miasta Pabianic na czas od 1 kwietnia 1919 r. do 31 marca 1920 r., sygn. 4293. W latach trzydziestych stanowiło składową Wydziału Administracyjnego (np. tamże, Odpisy archiwaliów dotyczące więźniów politycznych, sygn. 4217 i nast.). W 1939 r. należało do Wydziału Ogólnego (tamże, Zbiór przepisów o prawach i obowiązkach pracowników Zarządu i przedsiębiorstw komunalnych miasta Pabianic, sygn. 3649). Co więcej, W grudniu 1926 r. podjęto decyzję o powołaniu Archiwum Akt Dawnych miasta Pabianic. Nie odnaleziono potwierdzenia realizacji tego projektu (*Kronika: Archiwum Akta Dawnych m. Pabianic*, „Archeion”, 1927, t. II, s. 182–183; APŁ, AmP, Instrukcja dla Archiwum Głównego; Przepisy kancelaryjne dla magistratów miast o ludności powyżej 25000, sygn. 4220).

²² D. Jakóbek, *Samorząd miasta Pabianic w latach 1915–1939*, „Rocznik Łódzki”, 2005, t. 52, s. 225.

²³ APŁ, Archiwum Miejskie w Łodzi, sygn. 120.

²⁴ R. Kaczmarek, *Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Łodzi w latach 1952–1953*, „Archeion”, 1954, t. XXIII, s. 183–197.

²⁵ APŁ, Archiwum Państwowe w Łodzi (dalej: APŁ), Sprawozdanie z działalności za rok 1951, sygn. 1.182; tamże, Spisy zespołów w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Łodzi, oddziałach terenowych i powiatowych archiwach państwowych (według oddziałów), sygn. 1.458; tamże, Spis zespołów Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Łodzi, oddziałów terenowych i powiatowych archiwów państwowych (ogólny), sygn. 1.459.

²⁶ Tamże, Kartoteka zespołów Archiwum Państwowego w Łodzi (nr 511-1000), sygn. 1.453.

²⁷ Tamże, Sprawozdania z wykonania planu na rok 1953 Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Łodzi, oddziałów terenowych i powiatowych archiwów państwowych, sygn. 1.186.

²⁸ Por. Tamże, Spis inwentarzy archiwalnych Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Łodzi, powiatowych archiwów państwowych i oddziałów terenowych, sygn. 1.474.

50 m.b.²⁹. Akta miejskie wytworzone po I wojnie światowej znajdowały się w zasobie oddziału terenowego placówki łódzkiej – Powiatowego Archiwum Państwowego w Pabianicach. Utworzyły zespół o nazwie Zarząd Miejski w Pabianicach 1914–1944³⁰ o rozmiarze 1500 j.a.³¹. 21 stycznia 1963 r. akta miasta Pabianic do wybuchu I wojny światowej przekazano do Powiatowego Archiwum Państwowego w Pabianicach, w którym dokonano ostatecznego scalenia obydwóch części zespołu³². Całość archiwaliów miejskich przechowywano w lokalnej placówce archiwalnej (w 1979 r. przemianowanej na Oddział Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Łodzi, a od 1984 r. noszącej nazwę Archiwum Państwowe w Łodzi Oddział w Pabianicach) do momentu jej likwidacji. W 1996 r. przeprowadzono skontrum zespołu. Na podstawie protokołu z 1 sierpnia 2006 r. (księga nabytków nr 5175) akta zespołu nr 8 Akta miasta Pabianic zostały przekazane do Archiwum Państwowego w Łodzi³³. Nadano im numer ewidencyjny 2074. W 2021 r. przystąpiono do prac nad ich kompleksowym opracowaniem.

Czynności prowadzące do zewidencjonowania zespołu archiwalnego oraz przygotowania dla każdej jednostki fizycznej opisu informacyjnego, służącego udostępnianiu materiałów archiwalnych, reguluje współcześnie Zarządzenie nr 8 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 30 stycznia 2018 r. w sprawie inwentaryzacji materiałów archiwalnych oraz sporządzania i zatwierdzania elektronicznych inwentarzy archiwalnych dla zespołów (zbiorów) w archiwach państwowych. Wskazuje ono na podstawowe elementy opisu jednostki archiwalnej, zasady tworzenia serii i budowę inwentarza, dostosowane do Zintegrowanego Systemu Informacji Archiwalnej (ZoSIA). Nowe przepisy metodyczne zdezaktualizowały treści wytycznych Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 19 marca 1960 r. w sprawie sporządzania inwentarzy książkowych dla zespołów (zbiorów) przechowywanych w archiwach państwowych oraz pisma okólnego Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych nr 2 z 28 maja 1984 r. w sprawie wprowadzenia wskazówek metodycznych do sporządzania inwentarzy archiwalnych zespołów (zbiorów) akt wytworzonych w okresie kancelarii akt spraw (XIX–XX w.).

Wykorzystanie systemu informacji archiwalnej z założenia upraszcza czynności inwentaryzacyjne. Nie zastępuje on archiwisty w wyborze metody

²⁹ Tamże, Wykaz i kartoteka zespołów, sygn. 1.461.

³⁰ Tamże, Spisy zespołów w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Łodzi..., sygn. 1.458.

³¹ Tamże, Spis inwentarzy archiwalnych Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Łodzi..., sygn. 1.472.

³² Tamże, Księga ubytków Oddziału III, sygn. 1.653.

³³ APŁ, Księga nabytków nr 5175 z 2006 r.

porządkowania i nadawania materiałom archiwalnym właściwego układu w zespole. W zalecanych schematach wzorcowych proponuje się układ hierarchiczny, oparty na strukturze organizacyjnej twórcy, a w jej obrębie na funkcjonujące komórki. Wszystko w ściśle określonych cezurach ustrojowo-chronologicznych³⁴. Zgodnie z wytycznymi Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych w sprawie porządkowania akt miejskich należy uwzględnić granice chronologiczne wynikające ze zmian prawnoustrojowych. Zapisy normatywu „nie ustalają dla zespołu *akta miasta X* cezur wewnętrznych, gdyż kształtują się one niejednolicie dla poszczególnych ziem polskich (a nawet dla poszczególnych miast)”³⁵. W odniesieniu do Akt miasta Pabianic określono je w toku porządkowania zespołu na podstawie analizy odpowiednich aktów prawnych dotyczących zmian ustrojowych oraz znajomości systemów kancelaryjnych. Zasady metodyki archiwalnej, podparte pragmatyzmem, przywiodły ku podziałowi rzeczowego zespołu na następujące serie:

1. Księgi radzieckie i ławniczo-radzieckie
2. Urząd Muncypalny i Magistrat miasta Pabianic
3. Magistrat miasta Pabianic (*Магистрат Города Пабянице*)
4. Księgi ludności miasta Pabianic
5. Obywatelskie władze miejskie
6. Zarząd Miejski w Pabianicach
7. Zarząd Miejski w Pabianicach (*Stadtverwaltung Pabianitz*)

Przyjęty schemat uznać można za kompromis wypracowany w trakcie prac inwentaryzacyjnych. Istotnym elementem modelowego porządkowania stały się uzupełniające segregację wstępną procesy nadawania materiałom archiwalnym w obrębie sformowanych wcześniej grup układu zgodnego z zasadami metodycznymi – układu pierwotnego (serie 2, 3, 7), skorygowanego (seria 6) i wykoncypowanego przez archiwistę, opartego na chronologii (serie 1, 4, 5).

Porządkowanie zespołu Akta miasta Pabianic, zachowanego w dużym procencie – zgodnie z Zarządzeniem z 11 lutego 1970 r. – oparto „w zasadzie na układzie kancelaryjnym stosowanym w tym okresie, z którego pochodzą akta”³⁶. Ten odtworzono po raz pierwszy podczas prac inwentaryzacyjnych nad zespołem w latach pięćdziesiątych ubiegłego stulecia, ale jedynie w odniesieniu do archiwaliów okresu kancelarii polskiej i rosyjskiej z lat 1808–1914. Istniejący inwentarz kartkowy, przeniesiony w procesie retrokonwersji

³⁴ W. Kwiatkowska, dz. cyt., s. 72.

³⁵ Zarządzenie nr 6 z 11 lutego 1970 r. w sprawie postępowania z aktami władz administracji państwowej I i II instancji oraz aktami organów samorządu terytorialnego..., s. 372.

³⁶ Tamże, s. 372.

do Zintegrowanego Systemu Informacji Archiwalnej, cechowały skrupulatne badania organizacji, zakresu właściwości rzeczowych oraz procesu narastania akt twórców zespołu.

Inwentarz otwierają księgi miejskie radzieckie i ławniczo-radzieckie, pozostałość funkcjonowania kancelarii księgi wpisów. Pod pojęciem tym rozumiemy „okres rozwoju kancelarii, w którym księga była podstawową, choć nie jedyną formą akt powstających w kancelarii i utrwalających działalność aktów twórców”³⁷. Tę integralną część zespołu, wyraźnie odmienną ustrojowo i kancelaryjnie, oddzielono od akt późniejszych cezurą wewnętrzną. Rzecz oczywista, ich data początkowa pokrywa się z datą początkową zespołu. W przypadku pabianickim jest to rok 1571. Księgi pabianickie, zakonserwowane i opracowane introligatorsko jeszcze w latach pięćdziesiątych XX w., zaopatrzone w nadane tytuły i datację. Poprawność sporządzonych opisów nie wymagała interwencji archiwisty. Sześć zachowanych ksiąg ułożono chronologicznie, zamykając tę serię na roku 1750.

Akta wytworzone w okresie kancelarii polskiej 1808–1867, przyporządkowane do serii Urząd Muncypalny i Magistrat miasta Pabianic, ułożono zgodnie z kluczem strukturalno-rzeczowo-chronologicznym, wynikłym z zachowanych podziałów registraturalnych. Jego postawą było przyporządkowanie jednostek archiwalnych według właściwości do czterech magistrackich podmiotów organizacyjnych: Wydziału Administracyjnego, Wydziału Policyjnego, Wydziału Wojskowego i Wydziału Skarbowego, funkcjonujących przez większość istnienia urzędu. Oddzielnie funkcjonowała Kasa Ekonomiczna, której wytwory przypisano do podserii piątej. Schemat domykają materiały określone jako „Pomoce kancelaryjno-archiwalne”. W ramach każdej z wymienionych części składowych serii akt jednostki archiwalne ułożono zgodnie ze stosowanym w Urzędzie Muncypalnym i Magistracie miasta Pabianic systemem kancelaryjnym, w którym rolę przewodnią odgrywała materia (rubrum). Tworzono zatem odrębne kategorie spraw oznaczonym wykoncypowanym hasłem, a właściwie pierwszą literą z hasła rzeczowego. Kancelaryjny podział na rubra, jak się wydaje, w urzędzie pabianickim nie był ściśle określony. Korzystano raczej z ogólnego planu registratury, który pozwalał na zakładanie nowych rubrów w zależności od potrzeb. Posyty nieposiadające oryginalnych oznaczeń kancelaryjnych dopasowano, kierując się względami rzeczowymi. Podejście to zdeterminowało układ pomocy kancelaryjno-archiwalnych. W ten sposób utworzono schemat

³⁷ Pismo okólne nr 4 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 22 grudnia 1984 r. w sprawie wprowadzenia wskazówek metodycznych do opracowania akt miejskich z okresu „księgi wpisów,” [w:] *Zbiór przepisów archiwalnych wydanych przez naczelnego dyrektora archiwów państwowych w latach 1952–2000, wybór i oprac. M. Tarakanowska, E. Rosowska, Warszawa 2001, s. 519.*

ujmujący najbardziej rozbudowany zakres kompetencyjny twórcy zespołu i znajdujący odzwierciedlenie w wytworzonych dokumentach³⁸.

Podstawowymi czynnościami z zakresu inwentaryzacji archiwalnej materiałów wytworzonych przez Magistrat miasta Pabianic (*Магистратгорода Пабиянице*) w latach 1868–1914 było poprawienie lub uzupełnienie bazowych elementów opisu jednostek archiwalnych. W odniesieniu do analizowanej grupy akt najwięcej problemu nastęrczało wprowadzenie cyrylicznego zapisu tytułów oryginalnych, ujętych w wersji pierwotnej w systemie transliterowanym uwzględniającym wytyczne normy ISO 9:2000, niekiedy transkrybowanym lub mieszanym. Zachowano przy tym niuanse języka rosyjskiego okresu wytworzenia materiałów archiwalnych ze wszystkimi implikacjami tego stanu rzeczy. W praktyce oznaczało to konieczność stosowania niemających swojego symbolu klawiszowego i niewystępujących liter „Ђ” (ять) oraz „Ө” (фита), zaznaczania znaku twardego „Ъ” (jer), zwracania szczególnej uwagi na „і” (и десятеричное) oraz stosowania zasad ortografii i gramatyki rosyjskiej sprzed reformy bolszewickiej (głównie końcówki fleksyjnej „-аго”). Należy bowiem pamiętać, że współczesny alfabet języka rosyjskiego wprowadzono w 1918 r. w wyniku modyfikacji sygnowanych przez ludowego komisarza oświaty Anatolija Wasiljewicza Łunaczarskiego³⁹.

Zrezygnowano z tłumaczenia tytułów na język polski, wychodząc z założenia, że największym utrudnieniem w dokonywaniu przekładów na język polski jest lapidarność języka akt. Pojawiające się w treści jednostek terminy i pojęcia, w zdecydowanej większości wypadków, nie posiadają dokładniejszego ekwiwalentu językowego, który umożliwia dobre tłumaczenie. Pojawiające się na obwolutach terminy łatwiej ująć w formie ogólnej charakterystyki, zachowującej pełnię informacyjną i rugującą nieściśłości tradycyjnego przekładu – niejasności, dwuznaczności, nieostre pojęcia zrozumiałe jedynie w związku z kontekstem. Translację zastąpiono zatem szczegółowym opisem zawartości jednostek archiwalnych. Ujmuje on zawartość jednostek archiwalnych, uwzględniając jednocześnie ich treść i zróżnicowanie tematyczne. Sporządzone opisy, precyzyjne i zwarte, informują o znaczeniu spraw i wydają się być alternatywą właściwą dla literalnych odpowiedników słownikowych.

³⁸ Por. W. Bagiński, *Procesy archiwotwórcze akt miejskich na Mazowszu na przykładzie Piaseczna (1815–1950)*, Warszawa 1999, s. 19–47.

³⁹ W ich wyniku, najkrócej rzecz ujmując, wyłączono ze stosowania litery „Ђ”, „Ө” i „и десятеричное”. *Novum* dotyczyło zwłaszcza litery „Ђ”, niegdyś powszechnej w rosyjskim piśmiennictwie (pozostałe trzy usunięte z alfabetu litery używane były w niewielkiej ilości słów, głównie zapożyczeń z języka greckiego, a „і” także w niektórych końcówkach, zawsze przed samogłoskami i samogłoskami jotowanymi). Zastąpiono je kolejno literami „е”, „ф” i „и” (przyp. autorki).

Podstawą archiwalnego układu akt stał się numeryczno–chronologiczny system prowadzenia akt spraw w kancelarii rosyjskiej. Dotyczy on układu poszytów względem siebie, w kolejności wynikającej z numerów pochodzących ze spisów spraw lub rejestru⁴⁰. Zaznaczyć należy, że układ powyższy zastosowano przy porządkowaniu tej serii w latach 1954–1955⁴¹. Podczas opracowania dokonano jedynie korekty wynikłej z ewidentnego niedopatrzenia osoby sporządzającej inwentarz kartkowy. W przypadku niewystępowania oznaczeń kancelaryjnych determinantą była data założenia sprawy. W systemie przyrostu rocznego poszyty takie ułożono na końcu akt posiadających odpowiednie znaki kancelaryjno–registraturalne. Z uwagi na charakter pabianickiej produkcji kancelaryjnej niemożliwym i niecelowym działaniem było odtworzenie schematu organizacyjnego tego okresu. Plan registratury, jak wynika z zachowanych materiałów, w latach 1868–1914 ulegał wielokrotnym przeobrażeniom, polegającym na łączeniu lub rozdzielaniu wydziałów. Zatarł się wyraźny podział kompetencji między wydziałami, co jest widoczne chociażby w niekonsekwentnym nazewnictwie komórek organizacyjnych, często naniesionym na obwoluty po 1945 r. W tych warunkach układ numeryczno–chronologiczny najpełniej odzwierciedlał system kancelaryjny magistratu miasta wielkości Pabianic, prowadzącego rocznie kilkadziesiąt spraw. Schematowi powyższemu wymykają się zarchiwizowane w liczbie ponad trzystu pięćdziesięciu księgi magistrackie. Były to pomoce kancelaryjno–archiwalne, księgi przychodów i wydatków kasy miejskiej, dzienniki kontroli ruchu ludności, oprawne wykazy podatkowe, kontrole wydanych świadectw przemysłowych i handlowych, wykazy cen referencyjnych i inne. Uporządkowano je według klucza rzeczowo–chronologicznego, domykającego ostateczny układ inwentaryzowanych materiałów archiwalnych. Z dzienników lekcyjnych elementarnej szkoły ewangelickiej w Pabianicach utworzono zespół Ewangelicka Szkoła Elementarna w Pabianicach.

Miejskie archiwalia pabianickie do 1914 r. charakteryzuje stosunkowo dobry stan zachowania. Pomimo dwóch międzynarodowych konfliktów wojennych i częstego przemieszczania zasobu po 1945 r. ubytki nie są znaczne. Widoczne ślady po zawilgoceniu materiałów archiwalnych oraz uszkodzenia mechaniczne i skażenia biologiczne zadecydowały o zakwalifikowaniu kilkudziesięciu jednostek archiwalnych do grupy destruktywów.

Z serii akt kancelarii rosyjskiej wydzielono pabianickie księgi ludności stałej i niestałej oraz przynależne im skorowidze. Wraz z analogicznymi archiwaliami do 1931 r., pierwotnie przypisanymi do archiwaliów Zarządu

⁴⁰ O układzie akt w kancelarii rosyjskiej zob. A. Górak, *Rosyjska kancelaria akt spraw w urzędach lubelskiej gubernialnej administracji ogólnej w latach 1867–1918*, Lublin 2008, s. 255–275.

⁴¹ APŁ, APŁ, Spis inwentarzy archiwalnych..., sygn. 1.474.

Miejskiego, utworzyły one w procesie opracowania nową serię nazwaną Księgi ludności miasta Pabianic. Odejście od kryteriów historyczno-ustrojowych układu akt determinowały potrzeby użytkowników, głównie genealogów. Klarowne wydzielenie tych materiałów w strukturze zespołu pozwoliło na ściślejsze zgrupowanie tych szczególnych materiałów archiwalnych, skutkujące ułatwieniem poszukiwań osobom zainteresowanym. W ramach serii powstały dwie podserie: 4.1. Księgi ludności stałej i podseria 4.2. Księgi ludności niestałej, które ułożono zgodnie z kluczem chronologicznym.

W zespole Akta miasta Pabianic zachowała się w formie szczątkowej dokumentacja urzędu z okresu 1914–1915. Są to w sumie trzy jednostki archiwalne Komitetu Finansowego Milicji Obywatelskiej. Celem uwydatnienia tej pozostałości wydzielono je w odrębną serię o wykoncypowanej nazwie ogólnej „Obywatelskie władze miejskie”.

Produkcję kancelaryjną zarządów miejskich w teorii należałoby włączyć w układy akt stosowane w magistratach. W dokumentacji tego okresu uwiadczniają się wpływy dwóch systemów kancelaryjnych – dziennikowego i bezdziennikowego. Symbole właściwe dla każdego z nich, w teorii, powinny ułatwić prace nad klasyfikacją akt i nadaniem ich ostatecznego układu. Tymczasem kryterium klarowności działalności kancelarii magistrackiej w urzędzie pabianickim zostało znacznie rozmyte. Stwierdzenie powyższe podbudowują dwa paradoksy rzutujące bezpośrednio na opracowanie Akt miasta Pabianic.

Pierwszy odnosi się do dziejów zespołu po 1945 r. Jak zauważono w *Metodyce pracy archiwalnej* w registraturach miejskich nie sztyto akt w czasie ich archiwalnego narastania⁴². Pozostałość aktowa Zarządu Miejskiego w Pabianicach została sformowana w odrębne jednostki archiwalne prawdopodobnie po II wojnie światowej, zaburzając system kancelaryjny okresu wytworzenia archiwaliów. Akta zsztyto bez uwzględnienia podziałów registraturalnych, wydaje się – przypadkowo, wykorzystując dawne, oryginalne obwoluty. Mamy zatem do czynienia z luźnym zbiorem rzeczowym akt o nadanych później tytułach, dodatkowo, często odbiegających od treści poszytów i niejasnym przyporządkowaniem do komórek organizacyjnych urzędu, przy jednoczesnym istnieniu okładek oryginalnych, jedynie wtórnie wykorzystanych. Proceder powyższy niósł implikacje dla opracowania archiwalnego. W trakcie prac nad zespołem konieczne stało się wprowadzenie korekty tytułów jednostek archiwalnych. Te lakoniczne wymusiły uzupełnianie pola „Zawartość” Zintegrowanego Systemu Informacji Archiwalnej o dokładne informacje o rodzajach spraw składających się na poszczególne poszyty. Wątpliwości budziły także niekonsekwentnie naniesione przez archiwistów oznaczenia komórek organi-

⁴² S. Nawrocki, I. Radke, *Opracowanie materiałów archiwalnych z XIX–XX w.*, [w:] *Metodyka pracy archiwalnej*, red. S. Nawrocki, S. Sierpowski, Poznań 1992, s. 131.

zacyjnych wytwarzających dokumentację. Oznaczano wydziały, które w chwili powstania dokumentacji po prostu nie istniały bądź też zaznaczono symbole, które nie sygnalizują przynależności do właściwej grupy rzeczowej akt.

Drugi paradoks ilustruje działalność magistratu pabianickiego jako urzędu realizującego władztwo administracyjne w konkretnych realiach prawnych. Pabianickie władz miejskie przez cały okres międzywojenny charakteryzowała niestabilność struktur. Zarząd Miejski w Pabianicach w omawianym okresie podlegał licznym reorganizacjom. Zachodziły one na poziomie liczby wydziałów, zmian nazw i kompetencji poszczególnych komórek organizacyjnych magistratu z niemalże dwuletnią regularnością⁴³. Kontrola przeprowadzona przez Związek Rewizyjny Samorządu Terytorialnego w Warszawie 4 lutego 1937 r. wykazała brak statutu organizacyjnego urzędu i szczegółowego podziału czynności. Z norm organizacyjnych Zarząd Miejski w Pabianicach posiadał instrukcje kancelaryjną, opartą na systemie bezdziennikowym, wprowadzoną 1 maja 1932 r., oraz kasowo-rachunkową z 12 października 1934 r., nigdy niezatwierdzone⁴⁴. Formalności kancelaryjnej organizacji urzędu nie dopełniono do września 1939 r.

W Zarządzie Miejskim w Pabianicach bardzo często wyodrębniono nowe działy i nadawano im samodzielność, aby następnie podporządkować je jako referaty lub zlikwidować (przykładowo, Wydział Gospodarczy, Oświaty i Kultury i Plantacje Miejskie w strukturze urzędu funkcjonowały naprzemiennie autonomiczne lub w ramach innych wydziałów). Reformując urząd, korygowano nazwy wydziałów, nadając im brzmienie ogólne, jak Wydział Społeczny z 1939 r. z Referatami Społecznym, Oświaty i Kultury oraz Zdrowia Publicznego, który zaledwie rok wcześniej był Wydziałem Zdrowia i Opieki Społecznej, a w 1936 r. – Wydziałem Pracy i Opieki Społecznej. Analogicznie odnoszono się do przedsiębiorstw miejskich. Liczne reorganizacje prowadziły w konsekwencji do niejasnego podziału kompetencji komórek organizacyjnych pabianickiego Zarządu Miejskiego, co szczególnie widać w pozostałości aktowej Wydziału Ogólnego i Wydziału Administracyjnego – załatwianiu przez nie tych samych rzeczowo spraw. Zarzut powyższy wypunktowano zresztą w przywołanym wyżej protokole pokontrolnym.

⁴³ APŁ, AmP, Akta Magistratu miasta Pabianic dotyczące posiedzeń Rady Miejskiej, sygn. 3602; tamże, Pracownicy miejscy, sygn. 3678; tamże, Sprawozdanie za rok budżetowy 1920/1921, sygn. 4317; APŁ, AmP, Budżet na rok 1927/1928, sygn. 4296; tamże, „Budżet na rok 1928/1929 z uwzględnieniem I. Budżetu dodatkowego oraz następnym przez Radę Miejską uchwalonych, a przez Urząd Wojewódzki zatwierdzonych zmian”, sygn. 4300; tamże, Pragmatyka służbowa dla pracowników Zarządu i przedsiębiorstw oraz Statut Emerytalny, sygn. 3648; tamże, Sprawy pracownicze, sygn. 3681; tamże, Okólniki, rozkazy i rozporządzenia władz, sygn. 4857.

⁴⁴ Tamże, Sprawy organizacyjne biur Magistratu..., sygn. 3640.

Podczas porządkowania zespołu w Powiatowym Archiwum Państwowym w Pabianicach pozostałość aktową z lat 1914–1939 zinwentaryzowano w zasadzie bez nadawania całościowego układu. W 1956 r. opracowano spis na formularzu inwentarza książkowego⁴⁵. Jego analiza wskazuje na dużą dowolność porządkowania. Niekonsekwencje popełniane w inwentaryzacji wymusiły całkowite przepracowanie tej części zespołu. W trakcie prac prowadzonych w Archiwum Państwowym w Łodzi w 2021 r. pabianickie archiwalia międzywojenne ułożono zgodnie z kluczem strukturalno-rzeczowo-chronologicznym. U jego podstaw leży skorygowany schemat organizacyjny z 1939 r.⁴⁶

Odstąpiono od zasady głoszącej, że w przypadkach „częstych zmian strukturalnych podstawą porządkowania zespołu jest najbardziej rozbudowany układ kancelaryjny”⁴⁷. Wybór ostatniej struktury instytucji był podyktowany względami pragmatycznymi – stosunkowo związłym, a jednocześnie w miarę pełnym schematem organizacji Zarządu Miejskiego. Wcześniejsze, o ile w ogóle znalazły swe praktyczne zastosowanie, cechowało rozbudowanie struktury wewnętrznej nawet do kilkunastu komórek organizacyjnych, co nie miało swego przełożenia w urzędzie miasta średniej wielkości. W normatywie z 1939 r. ujęto natomiast działalność pięciu wydziałów magistrackich. Wyodrębniono Wydział Ogólny, Wydział Finansowy, Wydział Społeczny, Wydział Administracyjny, Wydział Techniczny oraz podlegające zarządowi przedsiębiorstwa miejskie. Poza nimi wydzielono akta Rady Miejskiej i Prezydium Zarządu Miejskiego, zawierające protokoły posiedzeń tych ciał⁴⁸. Jednostki archiwalne przypisane do wydziałów starano się zgrupować w podserie pokrywające się z ostatnią strukturą instytucji, posiłkując się dodatkowo stosowanym przez pabianicki magistrat *Wykazem podziału rzeczowego spraw (akt) Magistratów miast o ludności od 25000 do 100000 z początków lat trzydziestych XX wieku*⁴⁹.

Trudności nastęcało uwzględnienie komórek organizacyjnych powołanych w 1915 r., które całkowicie zaprzestały funkcjonowania po 1918 r., o stosunkowo małej pozostałości kancelaryjnej w ilości kilku poszytów. Pozostałość aktową rzeczonych deputacji i sekcji dołączono do akt odpowiednich wydziałów realizujących władztwo administracyjne w przededniu II wojny światowej na zasadzie podobieństw kompetencji i rodzaju załatwianych spraw. Uwzględniono jedynie Wydział Zaprowiantowania Miasta, który zakończył swoją

⁴⁵ APŁ, APŁ, Spis inwentarzy archiwalnych..., sygn. 1.472.

⁴⁶ APŁ, AmP, Przepisy dotyczące sprawności bezpieczeństwa w biurach Zarządu Miejskiego w Pabianicach, sygn. 3643.

⁴⁷ Zarządzenie nr 6 z 11 lutego 1970 r. w sprawie postępowania z aktami władz administracji państwowej I i II instancji oraz aktami organów samorządu terytorialnego..., s. 372.

⁴⁸ S. Nawrocki, I. Radke, dz.cyt., s. 131.

⁴⁹ APŁ, AmP, Instrukcja dla Archiwum Głównego..., sygn. 4220.

działalność w latach dwudziestych ubiegłego stulecia i nie miał kontynuatora w okresie późniejszym.

W ramach magistratów okresu międzywojennego powoływano przedsiębiorstwa, a także instytucje działalności oświatowo-kulturalnej. W przywołanym Zarządzeniu Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych podkreślano, że „Akta przedsiębiorstw-zakładów miejskich, które były ujęte w budżecie miasta i objęte ogólnym planem akt kancelarii miasta, stanowią część składową zespołu *akta miasta X*”⁵⁰. Archiwalia te włączono w zawartość zespołu pabianickiego⁵¹. W postaci podserii uwydatniono działalność Miejskiego Zakładu Elektrycznego, Rzeźni Miejskiej i Urzędu Rozjemczego dla Spraw Najmu. W obrębie poszczególnych wydziałów wyszczególniono – w miarę możliwości – referaty, pokrywające się w większości z istniejącymi w 1939 r., a następnie grupy rzeczowe, w których jednostkom nadawano układ chronologiczny. Z uwagi na niewielki procentowo stan zachowania materiały archiwalne instytucji miejskich, takich jak szpital, kina, biblioteki i akta Komitetu Wychowania Fizycznego włączono w spuściznę aktową odpowiadających im kompetencyjnie wydziałów magistratu w Pabianicach.

Wypracowanie układu akt międzywojennego Zarządu Miejskiego w Pabianicach komplikował rozmiar tej części zespołu, oscylujący wokół liczby ponad sześć tysięcy jednostek archiwalnych. Wielkość serii implikowała trudności również na poziomie prac nad produkcją kancelaryjną okupacyjnego Zarządu Miejskiego (*Stadtverwaltung Pabianitz*), choć – paradoksalnie – w tym przypadku wskazać należy na nikły stan zachowania materiałów archiwalnych serii. Przechowywane w APE archiwalia rejestrują jedynie niewielki fragment działalności pabianickiego magistratu w rzeczywistości drugowojennej. Pozostałe, jak zauważono wyżej, zostały zniszczone w 1944 lub 1945 r. Analiza uchwały budżetowej Pabianic z 1943 r, jedyne dokumentu zawierającego schemat organizacyjny urzędu w latach 1939–1945⁵², przechowywanego – podkreślmy – w Archiwum Państwowym w Poznaniu, jednoznacznie potwierdza znaczne zubożenie zawartości zespołu.

Podobnie jak w urzędach państwowych w okupacyjnych zarządach miejskich na obszarze włączonym do III Rzeszy stosowano na ogół jednolite rzeczowe wykazy akt (plany registratury) oparte na dziesiętnym sposobie sygnowania⁵³. Brak własnych schematów organizacyjnych lub publikatorów

⁵⁰ Zarządzenie nr 6 z 11 lutego 1970 r. w sprawie postępowania z aktami władz administracji państwowej I i II instancji oraz aktami organów samorządu terytorialnego..., s. 372.

⁵¹ S. Nawrocki, I. Radke, dz. cyt., s. 130.

⁵² Archiwum Państwowe w Poznaniu, Namiestnik Rzeszy w Okręgu Kraju Warty – Poznań, sygn. 365, s. 7–15.

⁵³ S. Nawrocki, I. Radke, dz. cyt., s. 131.

urzędowych regulujących zmiany organizacyjne i kompetencyjne instytucji pabianickiej wymusił praktyczne zastosowanie przy opracowaniu zespołu rozwiązań połowicznych. Na podstawie wspomnianej uchwały budżetowej odtworzono niepełną strukturę urzędu, jedynie na poziomie podstawowych komórek organizacyjnych (zarządów), grupując je w odrębne podserie – Zarząd Ogólny (*Allgemeine Verwaltung*), Policji (*Polizei*), Szkolnictwa (*Schulwesen*), Budownictwa Osiedli i Mieszkań (*Bau- Wohnungs- und Siedlungswesens*), Instytucji Użyteczności Publicznej (*Öffentliche Einrichtungen und Wirtschaftsförderung*) oraz Podatków i Finansów (*Finanz- und Steuerverwaltung*). Nie zachowały się pozostałości funkcjonowania Zarządu Kultury i Wypoczynku (*Verwaltung der Kultur und Gemeinschaftspflege*), Zarządu Opieki Społecznej i Pomocy Młodzieży (*Verwaltung der Volkspflege und Jugendhilfe*), Zarządu Zdrowia i Wychowania Fizycznego (*Verwaltung des Gesundheitswesens, Volks- und Jugendertüchtigung*) i Zarządu Przedsiębiorstw Gospodarczych (*Verwaltung für wirtschaftliche Unternehmungen*). Niemożliwym było wydzielenie w ich ramach wydziałów (*Ämter*). W obrębie podserii wyszczególniono po prostu grupy rzeczowo-chronologiczne.

Reasumując, zespół Akta miasta Pabianic z lat 1571–1944 [1945–1950] po opracowaniu liczy 10341 jednostek archiwalnych, co stanowi w sumie 144 m.b. dokumentacji. Archiwalne opracowanie tej części zasobu Archiwum Państwowego w Łodzi, funkcjonujące ewidencyjnie pod numerem 2074, przyczyniło się do usystematyzowania jego struktury wewnętrznej, klarowanego podziału ustrojowego i ujawnienia pełnej zawartości jednostek archiwalnych. Odkryło także liczne trudności związane bezpośrednio z opracowaniem archiwalnym akt miasta. Specyfika dokumentacji miejskiej, wytworzonej przez kilku twórców w odmiennych warunkach historyczno-ustrojowych, jej prawie dwustuletnie dzieje, naznaczone dwoma wojnami światowymi oraz koloryt lokalny z całą pewnością nie były czynnikami ułatwiającymi prace. Konieczne stało się sięgnięcie po rozwiązania pozwalające traktować każdą z serii jako odrębną grupę archiwaliów przy jednoczesnym uchwyceniu organicznych powiązań materiałów archiwalnych w ramach jednego zespołu. Efektem zabiegów jest inwentarz elektroniczny zespołu sporządzony w Zintegrowanym Systemie Informacji Archiwalnej (ZoSIA), dostępny na stronie internetowej szukajwarchiwach.gov.pl.

* * *

O autorze

Kamila Pawełczyk-Dura – doktor nauk humanistycznych. Z zawodu archiwistka, pracuje w Oddziale ewidencji i opracowania zasobu archiwalnego Archiwum Państwowego w Łodzi. Archiwalne zainteresowania badawcze autorki oscylują wokół metodyki archiwalnej i akt z okresu kancelarii rosyjskiej.

Bibliografia

Archiwalia

Archiwum Państwowe w Łodzi

Akta miasta Pabianic, sygn. 255, 612, 1352, 1388, 2927, 3422, 3423, 3424, 3457, 3458, 3460, 3530, 3602, 3640, 3643, 3648, 3649, 3681, 4091, 4217, 4220, 4293, 4296, 4300, 4317, 4857.

Archiwum Miejskie w Łodzi, sygn. 120.

Archiwum Państwowe w Łodzi, sygn. 1.182, 1.186, 1.453, 1.458, 1.459, 1.461, 1.472, 1.474, 1.653.

Księga nabytków nr 5175 z 2006 r.

Archiwum Państwowe w Poznaniu

Namiestnik Rzeszy w Okręgu Kraju Warty – Poznań, sygn. 365.

Źródła prawa

Dziennik Praw Królestwa Polskiego, t. 20, 30, 34, 66.

Dziennik Praw Księstwa Warszawskiego, 1810, t. 1, nr 9.

Dziennik Praw Państwa Polskiego, 1919 nr 13 poz. 140.

Dziennik Ustaw, 1933 nr 35 poz. 294.

Zbiór przepisów administracyjnych Królestwa Polskiego. Wydział Spraw Wewnętrznych i Duchowych. Cz. 1: Przepisy o miastach w ogólności oraz o własności i funduszach miejskich, t. 1.

Opracowania

Bagieński W., *Procesy archiwotwórcze akt miejskich na Mazowszu na przykładzie Piaseczna (1815–1950)*, Warszawa 1999.

Bosiacki A., *Od naturalizmu do etatyzmu. Doktryny samorządu terytorialnego Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 2006.

Drakoniewicz A., *Archiwum w Pabianicach – zarys dziejów i zasób aktowy*, referat naukowy wygłoszono na zebraniu naukowym Archiwum Państwowego w Łodzi w 1994 r.

Górak A., *Rosyjska kancelaria akt spraw w urzędach lubelskiej gubernialnej administracji ogólnej w latach 1867–1918*, Lublin 2008, s. 255–275.

Jakóbek D., *Samorząd miasta Pabianic w latach 1915–1939*, „Rocznik Łódzki”, 2005, t. 52, s. 207–227.

Janowicz Z., *Ustrój administracyjny ziem polskich wcielonych do Rzeszy Niemieckiej 1939–1945*, Poznań 1962.

- Kaczmarek R., *Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Łodzi w latach 1952–1953*, „Archeion”, 1954, t. XXIII, s. 183–197.
- Krochmal J., *Akta miasta Przemyśla (1402–1944). Przewodnik po zespole archiwalnym*, t. 1, Przemyśl 1995.
- Kronika: *Archiwum Akta Dawnych m. Pabianic*, „Archeion”, 1927, t. II, s. 182–183.
- Krzymkowski M., *Status prawny urzędników Księstwa Warszawskiego*, Poznań 2004.
- Kwiatkowska W., *Dorobek polskiej archiwistyki w zakresie metodyki opracowania zasobu archiwalnego*, Warszawa 2014.
- Maciejewski T., *Historia administracji*, Warszawa 2002.
- Materiały do spisu instytucyj i towarzystw naukowych w Polsce. Suplement do t. 7*, „Nauka Polska”, 1930, R. 12, s. 49–50.
- Nawrocki S., Radke I., *Opracowanie materiałów archiwalnych z XIX–XX w.*, [w:] *Metodyka pracy archiwalnej*, red. S. Nawrocki, S. Sierpowski, Poznań 1992, s. 97–141.
- Pismo okólne nr 4 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 22 grudnia 1984 r. w sprawie wprowadzenia wskazówek metodycznych do opracowania akt miejskich z okresu „księgi wpisów”*, [w:] *Zbiór przepisów archiwalnych wydanych przez naczelnego dyrektora archiwów państwowych w latach 1952–2000*, wybór i oprac. M. Tarakanowska, E. Rosowska, Warszawa 2001, s. 518–545.
- Polski słownik archiwalny*, red. W. Maciejewska, Warszawa 1974.
- Robótka H., *Opracowanie i opis archiwaliów. Podręcznik akademicki*, Toruń 2010.
- Szwed R., *Samorząd terytorialny w drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939). Zarys problematyki*, [w:] *Samorządowa Rzeczpospolita 1918–1939. Wybór rozpraw i artykułów*, Częstochowa 2002.
- Witkowski W., *Historia administracji w Polsce 1764–1989*, Warszawa 2007.
- Wójcik S., *Samorząd terytorialny w Polsce w XX wieku. Myśl samorządowa. Historia i współczesność*, Lublin 1999.
- Zarządzenie nr 6 z 11 lutego 1970 r. w sprawie postępowania z aktami władz administracji państwowej I i II instancji oraz aktami organów samorządu terytorialnego*, [w:] *Zbiór przepisów archiwalnych wydanych przez naczelnego dyrektora archiwów państwowych w latach 1952–2000*, wybór i oprac. M. Tarakanowska, E. Rosowska, Warszawa 2001, s. 371–373.